

JERZY ADAMCZYK

WSD, Radom

ORCID: 0000-0003-1415-7378

Obowiązek odmawiania liturgii godzin przez diakonów stałych (kan. 276 § 2 nr 3)

The Obligation to the Liturgy of Hours by Permanent Deacons (can. 276 § 2 nr 3)

Abstract

The aim of this paper is – as noted in the title – to show the rule regarding the Liturgy of the Hours in the life of permanent deacons. The Canon Law obliges the permanent deacons to recite at least a part of Breviary, determined by the Conference of Bishops. In the first part of the article the attention focuses on the history of the obligation to the Liturgy of the Hours. In the second part the Liturgy of the Hours and its presence in the permanent diaconate is shown from canonical point of view. The third part concerns with the complementary rules of the Conferences of Bishops regarding the subject.

Keywords: Permanent Deacon, Canon Law, Particular Law, Liturgy of the Hours, Episcopal Conference.

Abstrakt

Celem artykułu jest ukazanie zagadnienia odmawiania liturgii godzin przez diakonów stałych. Kodeks zobowiązuje diakonów stałych do odmawiania części liturgii godzin, określonej przez konferencję episkopatu. W pierwszej części artykułu przedstawiono kwestię kształtowania się obowiązku sprawowania liturgii godzin w Kościele. W drugiej części ukazano liturgię godzin diakonów stałych według obowiązującego prawa kanonicznego,

natomiast część trzecia została poświęcona normom komplementarnym konferencji episkopatów odnośnie do liturgii godzin diakonów stałych.

Słowa kluczowe: diakon stały, Kodeks Prawa Kanonicznego, prawo partykularne, liturgia godzin, konferencja episkopatu.

„Kiedy dokonano odnowy i całkowitej reformy modlitwy Kościoła, nawiązując przy tym do dawnej tradycji oraz uwzględniając potrzeby naszych czasów, jest rzeczą całkowicie słuszną i pożądaną, by ta właśnie modlitwa przeniknęła do głębi wszelką modlitwę chrześcijańską, ożywiała ją, była jej siłą kierowniczą, znajdowała w niej swój wyraz i stawała się skutecznym pokarmem duchowego życia Ludu Bożego”¹.

Księga codziennej modlitwy Kościoła po Soborze Watykańskim II nosi tytuł *Liturgia godzin (Liturgia Horarum)*. Oba człony tego tytułu mówią nie tyle o księdze, ile o sensie i funkcji modlitwy, która jest sprawowana przy użyciu tej księgi. Modlitwa ta jest liturgią, jest jednym z integralnych elementów liturgii Kościoła. Liturgia zaś, zgodnie z nauką ostatniego Soboru, to wykonywanie we wspólnocie Kościoła kapłańskiego posłannictwa Jezusa Chrystusa, jedyne go pośrednika między Bogiem i ludźmi. Modlitwa ta jest liturgią godzin. Ten drugi człon tytułu księgi akcentuje powiązanie modlitwy Kościoła z czasem historii zbawienia trwającej od stworzenia świata i człowieka aż do Paruzji, z czasem odmierzonym naturalnym rytmem dnia i nocy, wschodu i zachodu słońca. Jest to czas związany z istnieniem, rozwojem i pielgrzymowaniem każdego człowieka odkupionego w paschalnym misterium Chrystusa. Liturgia godzin jest ściśle złączona z następstwem godzin każdego dnia, jest składaniem Bogu – Królowi wieków – ofiary z naszego czasu, który jest Jego darem, udzielanym stopniowo człowiekowi razem z jego egzystencją istoty przemijającej, ograniczonej czasem².

Kształtująca się przez wieki liturgia godzin nie jest przede wszystkim obowiązkiem osobistym kapłana, lecz Kościoła. W konsekwencji ma ona charakter społeczny, wspólnotowy, spełniana prywatnie nie przestaje być wspólnotową i nie należy mówić o prywatnym oficjum. Przynależność do Kościoła, do konkretnej wspólnoty

¹ Paulus P.P. VI. 1971. *Constitutio Apostolica Laudis canticum* (1 novembris 1970). Nr 8. *Acta Apostolicae Sedis* 63: 527–535. Tekst polski: *Liturgia Godzin*. 1982. T. 1. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum: 11–21.

² Stanisław Czerwik. 1980. „Liturgia godzin w życiu Kościoła”. *Studia Theologica Varsaviensia* 18 (2): 226–227. Por. Matias Augé. 1997. *Liturgia. Historia. Celebración. Teología. Espiritualidad*. Barcelona: Centre de Pastoral Litúrgica, 13–16.

eklezyjalnej staje się podstawą obowiązku wspólnotowej modlitwy w formie liturgii godzin, a nie przyjęcie święceń czy beneficjum. Przyjęcie święceń umacnia to zobowiązanie³.

Chociaż cały Kościół jest zapraszany do celebracji liturgii godzin, to jednak ściśle zobowiązane są do jej regularnego i integralnego odmawiania niektóre kategorie osób w Kościele: mianowicie duchowni, zgodnie z przepisem kan. 276 § 2 nr 3 (w tym duchowni – diakoni stali) i członkowie instytutów życia konsekrowanego oraz stowarzyszeń życia apostołskiego, zgodnie ze swoimi konstytucjami⁴. Seminarzyści, którzy nie są jeszcze diakonami, mają być formowani do odprawiania liturgii godzin⁵.

W niniejszym artykule przedmiotem zainteresowania będzie zagadnienie obowiązku odmawiania liturgii godzin przez diakonów stałych⁶, sformalizowanego w kan. 276 § 2 nr 3. Powstaje zatem kwestia: jak kształtował się obowiązek odmawiania liturgii godzin w historii, jak kwestie te reguluje współczesne powszechne prawo kanoniczne w stosunku do diakonów stałych, jak omawiane

³ Mateusz Cyrklaff. 2018. „Obowiązek sprawowania liturgii godzin w Kościele”. *Studia Gdańskie* 43: 179–180.

⁴ *Codex Iuris Canonici. Auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus. Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu*. 1984. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum (dalej: KPK), kan. 1174 § 1. „Członkom instytutów zakonnych i świeckich życia konsekrowanego lub stowarzyszeń życia apostołskiego, którzy nie zostali wyświęceni, a zatem nie są związani tym oficjum, zaleca się modlić, w zależności od okoliczności, niektórymi częściami księgi godzin Kościoła; to bowiem modlitwa Kościoła czyni wszystkich, gdziekolwiek się znajdują, jednego serca i ducha. Powinni oni stosować się do norm swoich Konstytucji i Statutów”. Constant Van de Wiel. 2000. *Het recht van de Kerk met betrekking tot handelingen van goddelijke eredienst, gewijde plaatsen en heilige tijden*. Leuven: Uitgeverij Peeters, 76.

⁵ Kan. 246 § 2.

⁶ Diakoni stali byli obecni w Kościele od czasów apostołskich. Wskutek różnych przyczyn jednak ok. VI w. diakonat stracił na znaczeniu, a z czasem prawie zupełnie przestał istnieć. Przetrwiał do czasów współczesnych jako forma przejściowa, konieczna do przyjęcia kapłaństwa. Dopiero Sobór Watykański II przywrócił praktykę diakonatu stałego w Kościele łacińskim, a papież Paweł VI wprowadził postanowienia soborowe w życie. Wiesław Śmigiel. 2011. „Diakonaty stałe w Polsce – eksperyment czy przywrócenie właściwego i trwałego stopnia hierarchicznego w Kościele?”. *Roczniki Pastoralno-Katechetyczne* 58 (3): 349. Por. Giangiacomo Sarzi Sartori. 1993. „Celebrare la Liturgia delle ore (c. 1174). Commento a un canone”. *Quaderni di diritto ecclesiale* 6 (4): 432. Na temat ewolucji i perspektyw diakonatu, także stałego, zob. Commissione teologica internazionale. 2003. *Il diaconato. Evoluzione e prospettive* (19 gennaio 2003). Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana. „Jedną z obiecujących oznak odnowy promowanej przez Sobór Watykański II jest coraz większe rozprzestrzenianie się diakonatu «jako właściwego i trwałego stopnia hierarchii». Liczne badania teologiczne i historyczne, które były podstawą decyzji Soboru, nie są tak liczne w okresie posoborowym, a w ostatnich dziesięcioleciach prawie zanikły. W przeciwieństwie do tego liczba stałych diakonów wzrosła na całym świecie”. Carlos Heredia. 1998. „El diaconado permanente en los recientes documentos Pontificios”. *Anuario Argentino de Derecho Canónico* 5: 197. Obecnie w Kościele łacińskim diakonat stały rozwija się dynamicznie i jest już zjawiskiem powszechnie akceptowanym. W latach 2000–2009 liczba diakonów stałych wzrosła niemal o 35%. Jest ich aktualnie ponad 37 tysięcy. Śmigiel. 2011. „Diakonaty stałe w Polsce – eksperyment czy przywrócenie właściwego i trwałego stopnia hierarchicznego w Kościele?”, 349.

zagadnienie w stosunku do tych duchownych ustalają normy konferencji episkopatów, które są zobowiązane określić część liturgii godzin do odmawiania przez diakonów permanentnych. Zasygnalizowanym problemom zostanie poświęcony niniejszy artykuł.

1. Kształtowanie się obowiązku sprawowania liturgii godzin w Kościele

Geneza chrześcijańskiego *officium divinum* pozostaje w ścisłym związku z całym dziedzictwem modlitw żydowskich z czasów Jezusa Chrystusa. Z tradycji żydowskiej wiadomo, iż wybrany lud Boży każdego dnia czcił swego Pana i Jego obecność w świątyni. Zwraçał się do Boga w modlitwie trzy razy w ciągu dnia, a mianowicie rano, w południe i wieczorem. Jezus, będąc wiernym świadkiem dziedzictwa liturgicznego swego Ludu, zachowywał modlitwę codzienną: poranną i wieczorną, a nawet modlił się nocą⁷.

Apostołowie i pierwsi chrześcijanie od samego początku rozumieli potrzebę modlitwy, czego dowodem są słowa świętego Pawła: „nieustannie się módlcie” (1 Tes 5,17). Korzystali oni z pewnych tradycji żydowskich, gromadząc się na modlitwie w tych samych porach dnia⁸. Źródła okresu poapostolskiego rozróżniają podwójny rodzaj modlitwy Kościoła, czyli tzw. *vigiliae*, czyli nocne czuwania modlitewne niedzielne i cmentarne, oraz *preces legitimaie et apostolacie*, czyli modlitwy w ciągu dnia o ustalonych godzinach⁹.

Wiek IV i V to okres organizowania się liturgii w ogóle, a także wytworzenia się obowiązku i struktury liturgicznej modlitwy Kościoła; zwany jest złotym okresem rozwoju liturgii i *officium divinum*. Od IV w. przestrzeganie poszczególnych godzin modlitwy staje się powinnością konkretnych wspólnot Kościoła. Obowiązek ten z jednej strony dotyczy wszystkich wiernych związanych zwłaszcza z kościołem katedralnym, a z drugiej – konkretnej wspólnoty, która oddała się ze świata, by w zupełności poświęcić się życiu duchowemu.

Wierni wraz z duchowieństwem, zwłaszcza w miastach, gromadzą się w kościele biskupim nie tylko w niedzielę, lecz również w dni powszednie na wspólną celebrę Mszy św. oraz na wspólną modlitwę. Wówczas dwie godziny modlitewne nabierają

⁷ Bolesław Margański. 1984. „Historia kształtowania liturgii godzin”. W *Liturgia uświęcania czasu*. Red. Waclaw Świeżawski, 13–14. Kraków: Wydawnictwo: Polskie Towarzystwo Teologiczne.

⁸ Por. Cyrklaff. 2018. „Obowiązek sprawowania liturgii godzin w Kościele”, 175.

⁹ Por. Margański. 1984. „Historia kształtowania liturgii godzin”, 14–15. Zob. szerzej: Constant Van de Wiel. 2000. *Het recht van de Kerk met betrekking tot handelingen van goddelijke eredienst, gewijde plaatsen en heilige tijden*. Leuven: Uitgeverij Peeters, 68–69.

charakteru publicznego, a mianowicie godzina poranna (dawne *matutinum*, obecna jutrznia) oraz wieczorna (dawne *lucernarium*, obecne nieszpory).

Szczególny impuls do rozwoju modlitwy liturgicznej dały ascetyczne środowiska mnichów, pustelników i dziewic, których życie zorganizowane we wspólnocie zaczęło kwitnąć najpierw na Wschodzie, a nieco później na Zachodzie. Wspólnota takich osób zbierała się na wspólną modlitwę o określonych godzinach dnia. Do modlitw takiej wspólnoty czasem przyłączali się również wierni. Pory modlitw były stałe, jednakże ilość godzin modlitewnych była różna w zależności od konkretnego miejsca i danej wspólnoty. Stąd spotyka się podział na pięć, sześć, siedem, a nawet na dwanaście i więcej godzin modlitewnych w ciągu doby¹⁰.

Wiek od VI do VIII to czas zmian i uzupełnień *officium divinum*. W kościołach związanych z duszpasterstwem, czyli katedralnych i parafialnych, nadal podtrzymuje się praktykę modłów porannych i wieczornych zanoszonych do Boga wspólnie przez duchownych i wiernych. Praktyka ta doprowadzi do tego, że te dwie godziny modlitewne staną się źródłami pobożności wspólnotowej, kościelnej. Natomiast rozwijające się wówczas społeczności monastyczne, męskie i żeńskie, tak w miastach, jak i w miejscach oddalonych od życia świeckiego, przyjmują na siebie obowiązek modlitwy, która staje się ich zasadniczym zajęciem dnia, a nawet nocy. W tym duchu św. Benedykt († 543) w swojej *Regule klasztornej* z lat 523–526 podzielił *opus divinum* na modlitwy nocne i dzienne. Do pierwszych zaliczył: wigilie z dłuższym czytaniem, a do drugich: laudesy, prymę, tercję, sekstę, nonę, nieszpory i kompletę¹¹.

Papież Grzegorz Wielki († 604) doprowadził do ostatecznego ustalenia oficjum rzymskiego. Uwzględniając tradycję kościołów katedralnych, przejmuje on jednak wiele elementów z tradycji monastycznej (benedyktyńskiej). Odtąd wytwarza się obowiązek uczestnictwa duchownych w odmawianiu chóralnym przez Kościół lokalny ośmiu godzin modlitewnych (nokturnów, laudesów, prymy, tercji, seksty, nony, nieszporów i komplety). Na Wschodzie obowiązek ten artykułuje kodeks Justyniana (z 528 r.), a na Zachodzie określają synody, takie jak Agdensis z 506 r. czy Tarragonensis z 516 r. Jeśli jednak duchowni nie mogli brać udziału w danej godzinie modlitewnej, wówczas nie byli obowiązani do indywidualnego uzupełnienia tej części oficjum¹².

¹⁰ Margański. 1984. „Historia kształtowania liturgii godzin”, 16–17. Por. Cyrklaff. 2018. „Obowiązek sprawowania liturgii godzin w Kościele”, 176–177.

¹¹ Por. Margański. 1984. „Historia kształtowania liturgii godzin”, 18–19. Por. Józef Grochocki. 1952. „Z dziejów oficjum divinum”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 5: 62–63. Por. Van de Wiel. 2000. *Het recht van de Kerk met betrekking tot handelingen van goddelijke eredienst, gewijde plaatsen en heilige tijden*, 70.

¹² Por. Margański. 1984. „Historia kształtowania liturgii godzin”, 19. Por. Grochocki. 1952. „Z dziejów oficjum divinum”, 63–64. Por. Cyrklaff. 2018. „Obowiązek sprawowania liturgii godzin w Kościele”, 176–177.

Św. Chrodegang, biskup Metz († 766), w IV rozdziale swojej *Reguły* nakłada obowiązek odmawiania liturgii godzin w pełnym wymiarze (czyli podobnie jak miało to miejsce w klasztorach) na kanoników regularnych. Należy zaznaczyć, że w czasach karolińskich pod pojęciem *canonici* rozumiano wszystkich duchownych. W przypadku nieobecności na wspólnej modlitwie pozostawał obowiązek odmówienia opuszczonej modlitwy. Synod w Akwizgranie (809 r.), choć nie domagał się prywatnego uzupełniania modlitw opuszczonych, podjął wymagania Chrodeganga co do modlitwy duchownych. W ślad synodu w Akwizgranie poszły inne, które akcentowały zasadę: „Nie ma kościoła bez codziennego uroczystego *officium*”. Pomimo tego, że pozostały dwie formy brewiarza: monastyczna i kanonicka, to jednak obowiązek odmówienia pełnego *officium* dziennego obejmował wszystkich duchownych. Odtąd władza kościelna coraz mocniej akcentowała powinność sprawowania liturgii godzin przez duchownych, jak i konieczność uzupełniania godzin opuszczonych w chórze¹³.

Od początku drugiego tysiąclecia chrześcijaństwa teologowie w swoich wywodach zwracają uwagę tylko na obowiązek odmawiania brewiarza, bez akcentowania przewagi modlitwy wspólnotowej nad indywidualną. Św. Tomasz z Akwinu († 1274) nazwał modlitwę brewiarzową obowiązkiem wobec Boga i wobec Kościoła. Z kolei Henryk z Gandawy twierdził, że duchowny, który opuszcza tę modlitwę, popełnia grzech ciężki. Trzeba zauważyć, że prawodawstwo kościelne zaczęło traktować odmawianie liturgii godzin jako obowiązek dotyczący duchownych i zakonników, przez co liturgia godzin uległa klerikalizacji. Sobór Laterański IV w 1215 r. wyraźnie podkreślił, że celebrowanie liturgii godzin jest obowiązkiem właściwym dla stanu duchownego. Stwierdzono wtedy, że zwyczajne odmawianie godzin kanonicznych staje się obowiązkiem dla duchownych, którzy przyjęli wyższe święcenia. Z kolei Sobór w Vienne (1311–1312) nakazał pilnie przestrzegać oficjów katedralnych, kolegiackich i zakonnych. Ale dopiero Sobór w Bazylei (1431–1437) formułuje wyraźny nakaz odmawiania całego brewiarza¹⁴.

Od VII w. *officium divinum* wzbogaca się o nowe elementy. Poczynając od początku XI w., obserwuje się dążność do odnowy oficjum rzymskiego. Reforma zostaje rozpoczęta w 1026 r. przez papieża Jana XIX, natomiast Grzegorz VII przypomina duchownym o obowiązku uczestnictwa w celebrze *officium* oraz odnawiania

¹³ Cyrklaff. 2018. „Obowiązek sprawowania liturgii godzin w Kościele”, 177. Zob. Rubén Leikam. 2000. The Liturgy of the Hours in the Roman Rite. W *Handbook for liturgical studies*. T. 5: *Liturgical time and space*. Red. Anscar Chupungco, 65–66. Collegeville: The Liturgical Press. Por. Luis Alessio. 1996. „La liturgia de las horas en el Código latino”. Anuario Argentino de Derecho Canónico 3: 236.

¹⁴ Por. tamże, s. 177–178. Por. Victor Pinto. 2001. „La obligatoriedad de la Liturgia de las Horas. Comentario a las «Respuestas» del 15.11.2000”. Anuario Argentino de Derecho Canónico 8: 286.

wigilii. W wiekach XI i XII następuje dalsze zaostrzenie tego obowiązku. Dotąd *officium divinum* było obowiązkiem publicznym i wspólnym osób duchownych. Teraz staje się również obowiązkiem indywidualnym i osobowym. Do wypełnienia tego obowiązku konieczna jest księga zawierająca teksty modlitewne. Prowadzi to do pojawienia się brewiarza, czyli jednej księgi będącej zbiorem tekstów, znajdujących się dotąd w różnych księgach liturgicznych¹⁵.

Ponieważ Sobór Trydencki nie mógł z powodu trudnych czasów dokonać reformy brewiarza, dlatego przekazał tę sprawę Stolicy Apostolskiej. Św. Pius V w 1568 r. opublikował nowy brewiarz rzymski, zatwierdzony konstytucją apostolską *Quod a nobis*. Był on właściwie poprawionym i uproszczonym brewiarzem franciszkańskim. Brewiarz ten stał się obowiązującym dla wszystkich duchownych, którzy od 200 lat nie posiadali własnego brewiarza (w zakonie czy w diecezji). Stał się obowiązującym w odmawianiu tak prywatnym, jak i chórowym. Należy jednak pamiętać, że w tym czasie tworzy się nowa mentalność, według której duchowość i cała pobożność łatwiej rozwijają się przy celebrze indywidualnej aniżeli wspólnotowej, toteż celebra indywidualna staje się normą, a wspólnotowa wyjątkiem. Dalszej odnowy brewiarza w następnych wiekach dokonali papieże: Sykstus V, Klemens VIII, Urban VIII, Klemens XI i inni¹⁶.

Papież św. Pius X polecił opracować nowy brewiarz, który ukazał się w 1911 r. Przywrócono w nim starodawny zwyczaj odmawiania 150 psalmów w ciągu jednego tygodnia. Zastosowano również nowy układ psalmów, unikając ich powtarzania. W oficjach o świętych pozwolono posługiwać się psalmami z dnia powszedniego i czytaniem biblijnymi danego okresu. Ponadto oficjum niedzielne otrzymało tak wysoką rangę i objętość, że w większości wypadków przeważało nad świętami ku czci świętych. W reformie brewiarza przeprowadzonej przez Piusa X uwzględniono zajęcia duszpasterskie kapłanów diecezjalnych i dlatego znacznie skrócono ilość i długość poszczególnych modlitw. Zniesiono również obowiązek odmawiania oficjum dodatkowego¹⁷.

¹⁵ Por. Margański. 1984. „Historia kształtowania liturgii godzin”, 19–21. Por. Alessio. 1996. „La liturgia de las horas en el Código latino”, 236. Szerzej o przyczynach pojawienia się nazwy „brewiarz” i księgi o tej nazwie zob. Van de Wiel. 2000. *Het recht van de Kerk met betrekking tot handelingen van goddelijke eredienst, gewijde plaatsen en heilige tijden*, 70.

¹⁶ Por. Grochocki. 1952. „Z dziejów officium divinum”, 67–68. Por. Leikam. 2000. *The Liturgy of the Hours in the Roman Rite*, 74.

¹⁷ W XVIII i XIX w. we Francji i w Niemczech powstało wiele różnorodnych i zreformowanych brewiarzy. Był to znak, że, przynajmniej w niektórych kręgach, brewiarz rzymski nie cieszył się zbyt dużym uznaniem. Początkowo Benedykt XIV myślał o rozpoczęciu radykalnej reformy brewiarza. Podczas Soboru Watykańskiego I pojawiły się głosy domagające się rewizji brewiarza, ale z powodu przedwczesnego zamknięcia soboru głosy te nie zostały uwzględnione. W międzyczasie pojawił się „ruch liturgiczny”. To właśnie w tym klimacie w lipcu 1911 r. św. Pius X powołał dziewięcioosobową komisję dla rewizji brewiarza. W ciągu czterech miesięcy zakończyła ona swoją pracę, a 1 listopada

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. nakazywał duchownym wyższych święceń, aby codziennie odmawiali godziny kanoniczne, czyli pacierze kapłańskie w całości, według zatwierdzonych ksiąg liturgicznych¹⁸. Mieli to czynić z tytułu wyższych święceń i posiadania beneficjum.

Nowe tłumaczenie psalmów wprowadził do brewiarza papież Pius XII w 1945 r. Natomiast dekretem Świętej Kongregacji Obrzędów z 23 marca 1955 r. uprościł on rubryki i skrócił całe *officium divinum*. Kolejny papież, Jan XXIII, kontynuował dzieło swego poprzednika. Pismem apostolskim z 25 lipca 1960 r. zatwierdził „nowy kodeks rubryk brewiarza i mszału rzymskiego”. Kodeks ten uzupełnia to, czego brakowało reformie Piusa X i Piusa XII¹⁹.

Działania reformatorskie papieży: Piusa X, Piusa XII i Jana XXIII tylko częściowo wpłynęły na odnowę *officium divinum*. Dopiero Sobór Watykański II dokonał wielkiej reformy, czego widocznym owocem jest *liturgia horarum*²⁰.

Dalszym ważnym krokiem w dziele odnowy modlitwy brewiarzowej jest soborowa *Konstytucja o Liturgii Świętej* z 4 grudnia 1963 r. Zawiera ona postanowienia długofalowe, odnoszące się tak do duszpasterstwa, jak i do rubrycystyki liturgicznej. Postanowienia zaś bardziej szczegółowe przynosi *Instrukcja wykonawcza* do powyższej Konstytucji, wydana przez Stolicę Apostolską 26 listopada 1964 r. Wreszcie papież Paweł VI dekretem Świętej Kongregacji do spraw Kultu Bożego z 11 kwietnia 1971 r. opublikował odnowioną liturgię godzin w duchu Soboru Watykańskiego II²¹.

1911 r. ukazała się konstytucja apostolska *Divino afflatu*, wprowadzająca w życie Kościoła nowy brewiarz. Leikam. 2000. *The Liturgy of the Hours in the Roman Rite*, 76–77.

¹⁸ *Codex Iuris Canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*. 1951. Citta del Vaticano: Typis Polyglottis Vaticanis, kan. 135. Zob. szerzej: Julio Manzanares. 1991. „De obligatione liturgiæ horarum cotidie persolvendi”. *Notitiae* 27: 191.

¹⁹ Por. Margański. 1984. „Historia kształtowania liturgii godzin”, 21–22. Por. Grochocki. 1952. „Z dziejów officium divinum”, 68.

²⁰ Cyrklaff. 2018. „Obowiązek sprawowania liturgii godzin w Kościele”, 179.

²¹ Por. Margański. 1984. „Historia kształtowania liturgii godzin”, 22–23. Por. Leikam. 2000. *The Liturgy of the Hours in the Roman Rite*, 77–78. Zob. Manzanares. 1991. „De obligatione liturgiæ horarum cotidie persolvendi”, 192–201. Por. Van de Wiel. 2000. *Het recht van de Kerk met betrekking tot handelingen van goddelijke eredienst, gewijde plaatsen en heilige tijden*, 73–74.

2. Liturgia godzin diakonów stałych według obowiązującego prawa kanonicznego

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r. zasadniczo traktuje o liturgii godzin w kan. 1173–1175, choć nie tylko²². Można pytać, dlaczego temat liturgii godzin nie jest poruszany w trzeciej części księgi IV – w kontekście czasów świętych. W rzeczywistości zagadnienie to pojawia się jako tytuł II części (o pozostałych aktach kultu Bożego) księgi IV, ponieważ celem tego *sakramentalium* jest uświęcenie czasu, natomiast liturgia godzin nie jest czasem świętym, ale działaniem liturgicznym i dlatego wydaje się bardziej właściwe traktowanie go w kontekście sakramentaliów, między błogosławieństwami a pogrzebem²³.

Prawodawca w kan. 1174 § 1 przypomina, że obowiązkiem sprawowania liturgii godzin są związani duchowni, zgodnie z przepisem kan. 276 § 2 nr 3²⁴. Według kan. 207 § 1 z ustanowienia Bożego są w Kościele wśród wiernych święci szafarze, których w prawie nazywa się też duchownymi, pozostałych zaś nazywa się świeckimi. Duchowni to mężczyźni ochrzczeni, którzy przejęli święcenia diakonatu. Do stanu duchownego należą diakoni, prezbiterzy i biskupi²⁵.

Obowiązek duchownych, jakim jest celebrowanie liturgii godzin, wynika z sakramentu święceń, gdyż osoby wybrane do episkopatu, prezbiteratu i diakonatu podejmują takie zobowiązanie. Przy święceniach diakonatu (także diakonów stałych) kandydat jest wyraźnie pytany, czy obiecuje wiernie celebrować liturgię godzin. To, o co wyraźnie pyta się (i żąda) kandydata do święceń diakonów, podejmuje się ponownie przy święceniach kapłańskich i biskupich, gdzie, nie wspominając o liturgii godzin, kandydat jest pytany, czy jest gotów poświęcić się wytrwale modlitwie za lud chrześcijański²⁶. Tu ważne jest przytoczenie słów z „Odpowiedzi

²² Constant Van de Wiel jest zdania, że: „Te trzy kanony (1173–1175 JA) są doskonałym podsumowaniem najważniejszych wytycznych Soboru Watykańskiego II w zakresie reformy oficium divinum”. Van de Wiel. 2000. *Het recht van de Kerk met betrekking tot handelingen van goddelijke eredienst, gewijde plaatsen en heilige tijden*, 75.

²³ Alessio. 1996. „La liturgia de las horas en el Código latino”, 233.

²⁴ Por. inne kanony, które pośrednio wskazują na obowiązek odmawiania liturgii godzin: kan. 835 § 3, 1009 § 3. Obowiązek codziennego odmawiania całej liturgii godzin dotyczy więc: duchownych diecezjalnych, ale także duchownych należących do instytutów życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostołskiego (por. 663 § 3).

²⁵ Kan. 1009 § 1.

²⁶ Por. Pinto. 2001. „La obligatoriedad de la Liturgia de las Horas”, 287. „Pontyfikat Rzymski zawiera pytanie: „Czy chcecie zachowywać i pogłębiać ducha modlitwy, właściwego waszemu sposobowi życia, i w tym duchu wiernie sprawować Liturgię Godzin w intencji Kościoła i całego świata?” (por. Pontyfikat Rzymski, w obrzędzie święceń diakonatu). A zatem w samym obrzędzie święceń diakonatu sługa Boży prosi Kościół i otrzymuje nakaz odmawiania Liturgii Godzin. Z tego powodu obowiązek odmawiania Liturgii Godzin należy do służbowych obowiązków wyświęconego i przekra-

na pytania dotyczące obowiązku odmawiania liturgii godzin” Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów: „Codzienne odmawianie całej liturgii godzin należy do samej istoty posługi kościelnej, czyli obowiązków, kapłanów i diakonów przygotowujących się do przyjęcia prezbiteratu (diakoni stali tylko części JA). Dlatego mijałby się z prawdą ten, kto uważałby, że odmawianie liturgii godzin jest tylko spełnieniem pewnego kanonicznego obowiązku – jaki wprawdzie istnieje – ale nie można nie brać pod uwagę, że mocą sakramentalnego charakteru święceń diakonowi i kapłanowi został powierzony specjalny obowiązek chwalenia Boga Jedyne w Trójcy ze względu na Jego najwyższą dobroć i piękno oraz ze względu na Jego przedziwne i pełne miłosierdzia zamiary dotyczące naszego nadprzyrodzonego zbawienia”²⁷.

W kan. 276 § 2 nr 3 podkreśla się, że aby duchowni mogli osiągnąć doskonałość (świętość) swego stanu, kapłani (prezbiterzy i biskupi), a także diakoni przygotowujący się do prezbiteratu mają obowiązek odmawiać codziennie liturgię godzin, zgodnie z własnymi i zatwierdzonymi księgami liturgicznymi, natomiast diakoni stali mają odmawiać jej część, określoną przez konferencję episkopatu²⁸. Obowiązek dążenia do świętości, o którym traktuje kan. 276, stanowi ontologiczny prymat wśród wszystkich powinności duchowieństwa. Szczególny styl życia, który kształtuje kanoniczny status duchownych, jest pochodną radykalnego ukierunkowania życia duchownych na świętość, czyli doskonałość miłości w służbie Bogu i braciom. Błędem byłoby niedoceniecie charakteru norm Kodeksu poprzez ich redukcję do wymogów moralnych. Przeciwnie, są to prawdziwe normy prawne promulgowane przez najwyższego prawodawcę, które są w dużej mierze oparte na prawie Bożym. W tym sensie kan. 276 ustanawia obowiązek, który ma wymiar prawny, a nie tylko moralny, czyli kanoniczny obowiązek dążenia duchownych do doskonałości²⁹. Kan. 276 § 2 wskazuje środki do osiągnięcia do-

cza granicę pobożności ściśle osobistej”. *Congregatio pro Cultu Divino*. 2001. „Responso ad quaestiones circa obligationem persolvendi Liturgiis Horarum”. *Notitiae* 3: 190–194. Tekst polski: Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2003. „Odpowiedzi na pytania dotyczące obowiązku odmawiania Liturgii Godzin”. Tekst polski: *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 56 (4): 286.

²⁷ *Congregatio pro Cultu Divino*. 2001. „Responso ad quaestiones circa obligationem persolvendi Liturgiis Horarum”, 285, por. 286.

²⁸ Kan. 663 § 3: Zakonnicy „Powinni czytać Pismo Święte i odprawiać rozmyślanie według przepisów własnego prawa, sprawować godnie liturgię godzin, z zachowaniem w odniesieniu do duchownych obowiązku, o którym w kan. 276, § 2, n. 3”. To samo odnosi się do stowarzyszeń życia apostołskiego. „Duchowni i zakonnicy będą się modlić godzinami liturgicznymi nie tylko z samego posłuszeństwa prawu, ale z powodu duszpasterstwa i ascezy”. Van de Wiel. 2000. *Het recht van de Kerk met betrekking tot handelingen van goddelijke eredienst, gewijde plaatsen en heilige tijden*, 77.

²⁹ Javier Otaduy. 2002³. *Comentario al can. 276*. W *Comentario exegético al Código de Derecho Canónico*. Red. Ángel Marzoa, Jorge Miras, Rafael Rodríguez-Ocaña, 331. Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra. Eunsa.

skonałości przez duchownych. Przepis ten jako całość posiada radykalną treść prawną, nawet jeśli poszczególne środki prowadzące do tego są narzucane w różny sposób³⁰. Takim środkiem do osiągnięcia doskonałości duchownych jest m.in. celebrowanie liturgii godzin.

Liturgia horarum jest częścią publicznego kultu Kościoła, a jej celebrowanie jest poważnym obowiązkiem duchowieństwa, nawet jeśli nakaz nie rozciąga się jednako na wszystkie godziny; dotyczy on przede wszystkim godzin jutrzni i nieszporów, których nie można pomijać jak tylko z poważnej przyczyny. Odwołanie się do *epikei*, by pominąć modlitwy, może być zasadne tylko – zgodnie z odpowiedzią Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów – w rzadkich przypadkach rzeczywistej niemożności odmówienia liturgii godzin³¹. Wśród przyczyn usprawiedliwiających opuszczenie modlitwy brewiarzowej znajduje się oczywiście uzasadniona dyspensa, ponieważ obowiązek odmawiania Boskiego Oficjum nie pochodzi z prawa Bożego naturalnego lub pozytywnego, ale z prawa kościelnego. Możliwość zamiany tego obowiązku na odmawianie innych modlitw istnieje w zakresie i w sposób wyraźnie dopuszczony przez własnego ordynariusza³².

Odnośnie do przyczyn zwalniających odmawianie liturgii godzin ważne jest następujące wyjaśnienie Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów: „Czy obowiązek odmawiania pod grzechem ciężkim odnosi się do recytacji całego Oficjum Bożego? Odp. Należy mieć przed oczyma następujące zasady: a) poważna przyczyna, słabe zdrowie, służba duszpasterska, pełnienie miłosierdzia lub zmęczenie, a nie lekka niewygodność, może uwolnić od odmówienia części, albo nawet całego Oficjum Bożego, według ogólnej zasady: prawo kościelne pozytywne nie obowiązuje, gdy zachodzi poważna przeszkoda; b) opuszczenie całkowite albo częściowe Oficjum Bożego, ze zwykłego lenistwa albo dla niekoniecznej przerwy, nie jest godziwe, co więcej, jest lekceważeniem, w miarę ciężkości materii, obowiązku służebnego i pozytywnego prawa Kościoła; c) powodem zwalniającym od odmówienia jutrzni i nieszporów może być tylko sprawa większej wagi, bo te godziny liturgiczne są «głównymi częściami codziennego Oficjum» d) jeżeli kapłan w tym samym dniu musi kilkakrotnie odprawić Mszę albo przez wiele godzin słuchać spowiedzi, albo wygłosić więcej kazań i dlatego jest zmęczony, może ze spokojnym sumieniem uznać, że ma słuszną przyczynę, aby opuścić proporcjo-

³⁰ Otaduy. 2002³. Comentario al can. 276, 333.

³¹ *Formanda est edam sacerdotum conscientia, ut in casu singulari verae impossibilitatis sana aequitate, seu epieikeia, uti valeant*. Congregatio pro Cultu Divino. 1987. „De dispensatione vel commutationibus quoad liturgiam horarum”. *Notitiae* 249: 250. Por. Otaduy. 2002³. Comentario al can. 276, 334.

³² Otaduy. 2002³. Comentario al can. 276, 334.

nalną część Bożego Oficjum; e) ordynariusz własny kapłana lub diakona może ze słusznej albo poważnej przyczyny, jeżeli taki wypadek zachodzi, dyspensować od części lub całości Bożego Oficjum, lub udzielić mu zamiany na inny akt pobożności (np. różaniec, drogę krzyżową, czytanie Pisma Świętego lub duchowne, albo modlitwę myślną odpowiednio przedłużoną itp.)³³.

Constant Van de Wiel zauważa, że „ten, kto nie wykonuje modlitwy godzin, nie mając prawnych przeszkód, nie otrzymuje korzyści duchowej proporcjonalnie do jego zaniedbania. Ten przepis z CIC 1917 (kan. 1475 § 2) obowiązuje do dziś, choć nie został przyjęty w nowym KPK³⁴.

Prawodawca kodeksowy w kan. 1175 przypomina: „Przy sprawowaniu liturgii godzin należy wedle możliwości przestrzegać właściwego czasu każdej godziny³⁵. Konstytucja o liturgii Soboru Watykańskiego II zawiera w kwestii „prawdy godzin” następujące zapisy: „Celem liturgii godzin jest uświęcenie dnia. Tradycyjny układ godzin trzeba odnowić w ten sposób, aby w miarę możliwości godziny odpowiadały porom dnia” (KL 88), jak również: „Celem rzeczywistego uświęcenia dnia i sprawowania modlitwy godzin z pożytkiem duchowym zaleca się przy ich odmawianiu zachowanie czasu najbardziej zbliżonego do pory właściwej poszczególnym godzinom kanonicznym” (KL 94). Wyrażoną zasadę „prawdy czasu” ojcowie soborowi uważali za normę fundamentalną, gdy idzie o reformę liturgii godzin³⁶. Jednak „prawda godzin” nie ma waloru bezwzględnego przepisu, co wynika ze sformułowania kan. 1175³⁷. Norma ta postanawia, że celebrując liturgię godzin, na-

³³ *Responsa ad quaestiones circa obligationem persolvendi Liturgiam Horarum*, 287. Zob. Van de Wiel. 2000. *Het recht van de Kerk met betrekking tot handelingen van goddelijke eredienst, gewijde plaatsen en heilige tijden*, 75–76.

³⁴ Zob. Van de Wiel. 2000. *Het recht van de Kerk met betrekking tot handelingen van goddelijke eredienst, gewijde plaatsen en heilige tijden*, 77.

³⁵ *Veritas horarum*, odnosząca się do Boskiego Oficjum lub liturgii godzin, zakłada co najmniej dwie rzeczy. Po pierwsze, że modlitwa Boskiego Oficjum nie jest aktem uwielbienia *pase-partout*, to znaczy, że może być umiejscowiona w dowolnym, dogodniejszym czasie lub można ją przypisywać jakiegokolwiek funkcji, ale że ma ona na celu, jako instytucja kanoniczno-liturgiczna, mająca własny, wewnętrzny cel, towarzyszyć tym godzinom dnia, które wyróżniają różne jego części, aby je w pewnym sensie uświęcić. Po drugie, że tak rozumiana modlitwa brewiarzowa rzeczywiście odpowiada w praktyce temu wymaganiu. Por. Vincenzo Raffa. 1984. „L’Ufficio Divino: la «veritas horarum»”. *Notitiae* 20 (219): 624, natomiast dogłębnie o „prawdzie godzin” na s. 645–649. Por. także Manzanares. 1991. „De obligatione liturgiam horarum cotidie persolvendi”, 204–205.

³⁶ Sobór Watykański II. 2002. Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*. W *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum (dalej: KL).

³⁷ V. Pinto odnośnie do sformułowania: „wedle możliwości przestrzegać właściwego czasu każdej godziny” z kan. 1175 pisze: „Otóż, jeśli mamy na uwadze kan. 1175, który mówi nam o zachowaniu czasu naturalnego każdej godziny, to odczuwa się, że jest on bardziej zaleceniem niż przepisem, co wyraża zasada «wedle możliwości», a potwierdza to droga redakcji tego kanonu, *et additur clausula «quantum fieri potest» quae necessaria est, ne detur absoluta praescriptio et aliunde in S.C. 88 inve-*

leży wedle możliwości (*quantum fieri potest*) przestrzegać właściwego czasu każdej godziny. Identycznie wypowiada się *Sacrosanctum Concilium* (*in quantum fieri potest* – w miarę możliwości)³⁸ i *Institutio Generalis de Liturgia Horarum* (*Horarum veritate, quantum fieri potest, servata* – „przestrzegając, o ile to możliwe”, odmawiania poszczególnych godzin w odpowiedniej porze dnia)³⁹.

Co do „prawdy godzin” autorytatywnie wypowiedziała się Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów: „Jaka jest moc własna kryterium o «prawdziwości czasu» w tej kwestii? Odpowiedź wymaga oddzielnych części, dla różnych wypadków. a) godzina czytań nie jest ściśle związana z określonym czasem i dlatego może się odbyć o jakiegokolwiek rozumnej godzinie, może zaś być opuszczona, jeżeli zachodzi jedna z przyczyn, które były wyżej wymienione w numerze 2. Według zwyczaju godzinę czytań można odprawić w dniu poprzednim po odprawieniu nieszporów, w godzinach wieczornych lub nocnych (por. Ogólne wprowadzenie do Liturgii Godzin, 59). b) To samo należy powiedzieć o modlitwie w ciągu dnia. Ponieważ nie jest wyznaczony dla niej określony czas, należy ją odbyć w czasie między jutrznią i nieszporami. Poza chórem «można wybrać jedną z trzech godzin odpowiadającą danej porze dnia, aby w ten sposób zachować tradycję modlitwy w ciągu dnia i pośród pracy» (Ogólne wprowadzenie do Liturgii Godzin, 77). c) Zasadniczo jutrznię należy odmówić w godzinach rannych, nieszpory zaś w godzinach wieczornych, jak same nazwy wskazują. Jeżeli jednak ktoś nie mógł odmówić jutrzni w godzinach rannych, ma ją odmówić, gdy będzie mógł. Podobnie z nieszporami. Innymi słowy, przeszkoda w zachowaniu³⁴⁰.

Nie tylko Kodeks, ale i aktualne prawo pokodeksowe obliguje m.in. diakonów stałych do celebracji liturgii godzin, choć ci duchowni mają odmawiać jej część określoną przez konferencję episkopatu⁴¹.

nitur” („Communicationes” 15 (1983), s. 243). Pinto. 2001. *La obligatoriedad de la Liturgia de las Horas*, 289.

³⁸ KL, nr 88.

³⁹ Sacra Congregatio pro Sacramentis et Cultu Divino. 1971–1972. *Institutio generalis de Liturgia Horarum*. Citta del Vaticano: Typis Polyglottis Vaticanis, nr 29. Tekst polski: *Ogólne wprowadzenie do Liturgii Godzin*. 1982. T. 1. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum, 23–100 (dalej: IGLH).

⁴⁰ *Responsa ad quaestiones circa obligationem persolvendi Liturgiam Horarum*, 287–288. Constant Van de Wiel uważa: „Godziny powinny być odmawiane w miarę możliwości według pory dnia, aby uświęcić cały dzień, korzystając z tekstów zatwierdzonych ksiąg. Tak więc jutrznia będzie odczytywana rano, nieszpory wieczorem, godzina czytań o każdej porze dnia, *horae mediae* między 9.00 a południem, 12.00 a 15.00 (po południu), 15.00 i później (po południu), oraz kompleta na koniec dnia. Jest to tylko rekomendacja, a nie obowiązek”. Van de Wiel. 2000. *Het recht van de Kerk met betrekking tot handelingen van goddelijke eredienst, gewijde plaatsen en heilige tijden*, 77.

⁴¹ Kan. 276, § 2 nr 3.

Dyrektorium o posłudze i życiu diakonów stałych *Diaconatus originem* przypomina diakonom permanentnym obowiązek prawny odmawiania *liturgia horarum*: „Diakoni mają ustanowiony przez Kościół obowiązek odprawiania liturgii godzin, w której całe Ciało Mistyczne łączy się z modlitwą, którą Chrystus Głowa kieruje do Ojca. Świadomi tej odpowiedzialności, będą celebrowali liturgię każdego dnia według zatwierdzonych ksiąg liturgicznych i w sposób określony przez konferencję episkopatu”⁴².

Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów w swojej „Odpowiedzi” przypominała normę: „Wyświęceni diakoni i kapłani są moralnie zobowiązani do odprawiania lub odmawiania całego i codziennego Bożego Oficjum na mocy przyjętych święceń, jak to wynika z obrzędu święceń diakonatu i kanonicznie jest ustalone w wyżej wymienionym kanonie 276 § 2 nr 3 Kodeksu Prawa Kanonicznego. To odmawianie nie ma charakteru prywatnej pobożności ani pobożnego nabożeństwa wybranego z własnej woli przez duchownego, lecz jest aktem własnego świętego urzędu i obowiązkiem pasterskim”⁴³.

O obowiązku odmawiania przez diakonów stałych części liturgii godzin przypomina specjalne pismo Sekretarza Stanu kard. A. Casaroliego z 8 listopada 1983 r. do przewodniczących konferencji episkopatu, w którym zwrócił się – w imieniu papieża – o rychłe wypracowanie przez konferencje episkopatu norm prawnych, dołączając odrębne wykazy spraw, w których konferencje biskupie obowiązane są lub mogą wydać. Wśród tych spraw do obowiązkowego uregulowania jest kwestia określenia części liturgii godzin, którą powinni odmawiać diakoni stali, na mocy kan. 276 § 2 nr 3⁴⁴.

3. Normy komplementarne konferencji episkopatów odnośnie do liturgii godzin diakonów stałych

Są trzy kompetencje konferencji episkopatu w odniesieniu do diakonatu stałego udzielone przez Kodeks. Odnoszą się one do formacji, modlitwy liturgią godzin

⁴² Congregatio pro Clericis. 1998. „Directorium pro ministerio et vita diaconorum permanentium *Diaconatus originem* (22 februarii 1998). Nr 35. Por. nr 56. Acta Apostolicae Sedis 90: 879–927. Tekst polski: Kongregacja ds. Duchowieństwa. 1998. Dyrektorium o posłudze i życiu diakonów stałych *Diaconatus originem*. Citta del Vaticano: Typis Polyglottis Vaticanis.

⁴³ *Responsa ad quaestiones circa obligationem persolvendi Liturgiam Horarum*. Nr 1, 286. Por. Congregatio pro Cultu Divino. 1987. De dispensatione vel commutationibus quoad liturgiam horarum, 250.

⁴⁴ Agostino Casaroli. 1983. „Ai presidenti delle Conferenze Episcopali”. *Communications* 15 (2): 138, nr 4.

i wieku do przyjęcia święceń⁴⁵. Przedmiotem zainteresowania w niniejszym artykule jest kwestia liturgii godzin diakonów stałych, o której traktuje kan. 276 § 2 nr 3.

Konferencja Episkopatu Stanów Zjednoczonych w sprawie kan. 831 § 2 postanowiła: „Norma uzupełniająca: diakoni stali są zobowiązani do włączenia do codziennej modlitwy tych części liturgii godzin, które są określane jako Modlitwa Poranna i Wieczorna. Diakoni stali mają obowiązek modlić się za Kościół powszechny. O ile to możliwe, powinni prowadzić te modlitwy wraz ze wspólnotą, do której zostali przydzieleni”⁴⁶.

Konferencja Episkopatu Kanady odnośnie do kan. 276 § 2 nr 3 przewiduje, jak następuje: „Zgodnie z przepisem kan. 276 § 2 nr 3, Kanadyjska Konferencja Biskupów Katolickich niniejszym postanawia, że diakoni stali są zobowiązani do codziennego odmawiania porannej i wieczornej modlitwy z liturgii godzin”⁴⁷. Konferencja Episkopatu Paragwaju sprawę liturgii godzin diakonów permanentnych ustaliła, jak następuje: „Ustalenie części godzin liturgicznych, które mają być odmawiane przez diakonów stałych. Konferencja Episkopatu Paragwaju postanawia, że są to godziny jutrzni i nieszpory”⁴⁸. Z kolei Konferencja Episkopatu Niemiec zarządza: „Diakoni stali są zobowiązani do codziennego odmawiania jutrzni i nieszpory z liturgii godzin Kościoła”⁴⁹, a Konferencja Episkopatu Austrii ustaliła, że „obowiązek liturgii godzin dla diakonów stałych jest określony przez jutrznię i nieszpory”⁵⁰, natomiast biskupi Belgii zarządzili: „Diakoni stali od momentu przyjęcia

⁴⁵ José Martín de Agar. 1992. „Estudio comparado de los decretos generales de las conferencias episcopales”. *Ius Canonicum* 32 (63): 184.

⁴⁶ United States Conference of Catholic Bishops. 2004. *Complementary norms, Canon 276 § 2, nr 3. Permanent Deacons and the Liturgy of the Hours* (30 October 2004). (22. 04. 2020). <http://www.usccb.org/beliefs-and-teachings/what-we-believe/canon-law/complementary-norms/canon-276-2-3-priests-and-deacons-and-the-liturgy-of-the-hours.cfm>. Wydaje się, że lepiej byłoby nazwać te części liturgii godzin po prostu: jutrznia i nieszpory.

⁴⁷ Canadian Conference of Catholic Bishops. 1996. *Complementary norms to the 1983 Code of Canon Law. Liturgy of the hours for permanent deacons can. 276 § 2, nr 3, Decree nr 17*. Ottawa: Canadian Conference of Catholic Bishops, 21. Wydaje się, że lepiej byłoby nazwać te części liturgii godzin po prostu: jutrznia i nieszpory.

⁴⁸ Conferenza Episcopale del Paraguay. 1992. „Norme complementari al C.I.C. 1998”. *Ius Ecclesiae* 10 (1): 400.

⁴⁹ Deutschen Bischofskonferenz. 1995. „Partikularnormen und Allgemeine. Dekrete der Deutschen Bischofskonferenz, Partikularnorm Nr. 4 der Deutschen Bischofskonferenz zu c. 276 § 2 n. 3 C.I.C. Stundengebet der Ständigen Diakone”. *Oberhirtliches Verordnungsblatt für das Bistum Speyer*. Herausgegeben und verlegt vom Bischöflichen Ordinariat Speyer 88(12): 527.

⁵⁰ Por. Van de Wiel. 2000. *Het recht van de Kerk met betrekking tot handelingen van goddelijke eredienst, gewijde plaatsen en heilige tijden*, 76.

⁵⁰ Österreichische Bischofskonferenz. 1991. „Dekret über den Umfang des can. 276 § 2” (6 November 1990). *Amtsblatt der österreichischen Bischofskonferenz* 7 (6): nr 2: 3.

święceń mają obowiązek codziennie odmawiać jutrznię i nieszpory według liturgii godzin (kan. 276 § 2 nr 3)⁵¹.

Gdy idzie o reakcję na kan. 276 § 2 nr 3, to Konferencja Episkopatu Brazylii ustaliła: „Liturgia godzin jest szczególnie polecana diakonom stałym, przez którą Kościół jednoczy się z modlitwą Chrystusa. Codziennie, zgodnie z oficjalnym tekstem, powinni odprawiać przynajmniej modlitwę ranną lub popołudniową”⁵². Konferencji Episkopatu Chile orzekła, jak następuje: „Diakoni stali są zapraszani do odprawiania liturgii godzin każdego dnia, ale są zobowiązani jedynie do celebrowania jutrzni lub nieszporów”⁵³.

Z kolei biskupi Włoch zadecydowali co liturgii godzin diakonów stałych: „Diakoni stali są zobowiązani do codziennego celebrowania jutrzni, nieszporów i komplety”⁵⁴. Warto przypomnieć, że Konferencja Episkopatu Włoch już w 1971 r. określiła dla diakonów stałych „codzienne odmawianie laudesów i *vesperas*”, nie nakładając jednak tego, jako formalnego obowiązku. Nowy Kodeks nałożył na diakonów stałych obowiązek odmawiania liturgii godzin, pozostawiając w gestii konferencji episkopatu określenie części tej modlitwy, która będzie wówczas obowiązkowa do celebracji. Z prawa powszechnego dla wymienionych duchownych istnieje więc obecnie ogólne zobowiązanie zarówno w odniesieniu do dni powszednich, jak i świątecznych co do odmawiania części *liturgia horarum* określonej przez konferencję. Natomiast obowiązkowy charakter co do czasu i części brewiarza wynika z uchwalonego przez miejscowych biskupów prawa partykularnego. Po ukazaniu się KPK biskupi podejmując konsultacje w omawianej kwestii, bardziej docenili liturgię godzin w życiu diakonów sta-

⁵¹ Conférence Épiscopale de Belgique. 1989. „Normes complémentaires au Code du Droit Canonique (Décrets du 26 mars 1985 e du 28 octobre 1986)”. *Ius Ecclesiae* 1 (2): 764. Por. Van de Wiel. 2000. *Het recht van de Kerk met betrekking tot handelingen van goddelijke eredienst, gewijde plaatsen en heilige tijden*, 76.

⁵² Conferencia Nacional dos Bispos do Brasil. 1989. „Decreti generali della Conferenza episcopale, del 27 febbraio 1986 e del 30 ottobre 1986, riguardanti la legislazione complementare al codice di diritto canonico”. *Ius Ecclesiae* 1 (2): 769. Norma ta jest nieprecyzyjna. Powinno się wyraźnie wspomnieć nie o poleceniu, ale o obowiązku modlitwy brewiarzowej; jako minimum („przynajmniej”) przyjmuje się modlitwę ranną lub popołudniową. Owa „modltwa ranna” to z pewnością jutrznia, ale popołudniowa; to albo popołudniowa godzina śródkowa, albo nieszpory. Prawodawcy chodzi chyba o nieszpory, ale trzeba to dokładnie wyartykułować.

⁵³ Conferencia Episcopal de Chile. 2006. *Legislación complementaria de la Conferencia Episcopal de Chile al Código de Derecho Canónico, 4a Edición, Marzo de 2006. Comentada por Mons. Juan Luis Ysern de Arce Obispo Emérito de Ancud*. Santiago de Chile: Librería Pastoral Conferencia Episcopal de Chile, 23.

⁵⁴ Conferenza Episcopale Italiana. 1983. „Atti ufficiali in applicazione del codice di diritto canonico”. *Notiziario CEI* 18 (7): 209. Por. Massimo Calvi. 1996. „La produzione normativa della Conferenza Episcopale Italiana”. *Quaderni di diritto ecclesiale* 9 (4): 452. Por. Massimo Calvi. 1994. „Il diaconato permanente in Italia. Commenti alla normativa CEI”. *Quaderni di diritto ecclesiale* 7 (2): 208.

łych w stosunku do swojej decyzji z 1971 r. W pytaniu skierowanym do zgromadzenia nadzwyczajnego konferencji zaproponowano rozważenie, czy od stałych diakonów należy wymagać celebracji jutrzni i niesporów oraz komplety w dni powszednie, a całego oficjum w dni świąteczne. W związku z tym przeprowadzono dwa głosowania, z których pierwsze zakończyło się wynikiem pozytywnym z 221 głosami za tą propozycją, natomiast drugie odrzuciło dezyderat odmawiania całego oficjum w dni świąteczne z 130 głosami *non placet*. Uchwała ta została zatwierdzona i przekazana do *recognitio* Stolicy Apostolskiej, a następnie promulgowana 23 grudnia 1983 r. Ustanawia ona dla diakonów stałych „codzienny obowiązek odprawiania jutrzni, niesporów i komplety”, bez rozróżnienia na święta i dni powszednie⁵⁵.

Konferencja Episkopatu Niderlandów ustaliła następujące przepisy: „Dekret w sprawie obowiązku liturgii godzin dla diakonów. Kanon 276 § 2 nr 3 określa: «kapłani, a także diakoni przygotowujący się do prezbiteratu mają obowiązek odmawiać codziennie liturgię godzin, zgodnie z własnymi i zatwierdzonymi księgami liturgicznymi, natomiast diakoni stali mają odmawiać jej część, określoną przez Konferencję Episkopatu». Ustalamy, że diakoni stali są codziennie zapraszani do odmawiania laudesów i niesporów”⁵⁶.

Natomiast Konferencji Episkopatu Anglii i Walii w sprawie kan. 276 § 2 nr 3 podjęła następującą decyzję: „Konferencja Biskupów Anglii i Walii, zgodnie z kanonem 276 § 2, niniejszym uchwała, że diakoni stali diecezji Anglii i Walii są zobowiązani do codziennego odmawiania oficjalnej modlitwy porannej i wieczornej Kościoła”⁵⁷. Z kolei biskupi boliwijscy ustalili: „Części liturgii godzin, które wiążą stałych diakonów. Ustalono, że modlitwa liturgiczna jutrzni i niesporów lub komplety będzie obowiązkowa codziennie dla diakonów stałych”⁵⁸.

⁵⁵ Vincenzo Fagiolo. 1984. „La situazione del diritto particolare della Chiesa in Italia”. *Ius Canonicum* 24 (48): 586.

⁵⁶ Bisschoppenconferentie van Nederland. 1989. „Toepassingsbesluiten bij de Codex Iuris Canonici. Decreet over de verplichting tot de liturgische getijden voor diakens”. *Re gelingen R.K. Kerkgenootschap in Nederland* 5: 4–5.

⁵⁷ Inghilterra e Galles. 1989. „Decreti generali della Conferenza episcopale riguardanti la legislazione complementare al codice di diritto canonico, pubblicati nel 1985 e nel 1986”. *Ius Ecclesiae* 1 (1): 358.

⁵⁸ Conferencia Episcopal de Bolivia. 2006. Legislación complementaria al Código de Derecho Canónico, Nombramiento de párrocos por tiempo determinado. C. 276 § 2, nr 3. Partes de la Liturgia de las Horas que obligan a los diáconos permanentes. W *Consejo Episcopal Latinoamericano – CELAM. Universidad de Navarra Facultad de Derecho Canónico, Código de Derecho Canónico, edición bilingüe y anotada, Tomo II, a cargo del instituto marín de azpilcueta sexta edición revisada y actualizada*. Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra. S.A. (EUNSA), 1507.

Wnioski

1. Sobór Watykański II (1962–1965) po upływie niemal tysiąca lat przywrócił w Kościele łacińskim ponownie diakonat jako samodzielny i stały stopień hierarchiczny celibatariuszy lub mężczyzn żyjących w małżeństwie.
2. Intencją Soboru nie było przywrócenie starożytnej formy posługi diakona, ale wyraźna odnowa tej posługi w świetle nowej koncepcji władzy świętej oraz potrzeb duszpasterskich Kościołów partykularnych.
3. Jednym z istotnych zobowiązań diakonów stałych jest według kan. 276 § 2 nr 3 (por. kan. 1174 § 1) codzienne odmawianie części liturgii godzin określonej przez konferencję episkopatu.
4. Konferencje episkopatu mają obowiązek wydać normy dotyczące się owej części liturgii godzin, rzecz jasna tam, gdzie wprowadzono instytucję diakonatu stałego.
5. Przytłaczająca większość konferencji zobligowała wymienionych duchownych do codziennego odmawiania jutrzni i niesporów, a tylko nieliczne do celebracji komplety, ewentualnie niesporów lub komplety.
6. Ponieważ prawodawca kodeksowy postrzega liturgię godzin jako istotny środek uświęcania duchownych, mający walor ascetyczny i duszpasterski, to wydaje się, że należałoby zobowiązać wszystkich diakonów stałych do celebracji jutrzni, niesporów i komplety.
7. Kompleta, będąca zamknięciem i ukoronowaniem codziennej liturgii godzin (w pewien sposób zamyka, kończy i wypełnia ona cały dzień chrześcijanina), jako modlitwa na zakończenie dnia, jest modlitwą pełną ufności, pokoju i wiary w to, że nawet podczas snu chrześcijanin znajduje się w pod skrzydłami Bożej Opatrzności. Stąd byłaby bardzo pożądana dla diakonów stałych.
8. Wydaje się, że można by zróżnicować obowiązek odmawiania liturgii godzin w zależności od tego, czy dany diakon jest celibatariuszem i całkowicie poświęca się Kościołowi, czy też jest żonaty i ma rodzinę oraz oddaje się także zajęciom świeckim.
9. Może dobrze by było (choć Kodeks ustala wyraźnie tylko „część liturgii godzin” do odmówienia), aby w dni uroczystości czy świąt liturgicznych przynajmniej diakoni celibatariusze celebrowali całe oficjum brewiarzowe.

Bibliografia

Źródła

- Agostino Casaroli. 1983. „Ai presidenti delle Conferenze Episcopali”. *Communicationes* 15 (2): 135–139.
- Bisschoppenconferentie van Nederland. 1989. „Toepassingsbesluiten bij de Codex Iuris Canonici. Decreet over de verplichting tot de liturgische getijden voor diakens”. *Re gelingen R.K. Kerkgenootschap in Nederland* 5: 4–5.
- Canadian Conference of Catholic Bishops. 1996. *Complementary norms to the 1983 Code of Canon Law. Liturgy of the hours for permanent deacons can. 276 § 2, nr 3, Decree nr 17*. Ottawa: Canadian Conference of Catholic Bishops, 21.
- Codex Iuris Canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*. 1951. Città del Vaticano: Typis Polyglottis Vaticanis.
- Codex Iuris Canonici. Auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus. Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu*. 1984. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum.
- Sobór Watykański II. 2002. Konstytucja o Liturgii Świętej *Sacrosanctum Concilium*. W *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum.
- Conférence Épiscopale de Belgique. 1989. „Normes complémentaires au Code du Droit Canonique (Décrets du 26 mars 1985 e du 28 octobre 1986)”. *Ius Ecclesiae* 1 (2): 763–767.
- Conferencia Episcopal de Bolivia. 2006. *Legislación complementaria al Código de Derecho Canónico, Nombramiento de párrocos por tiempo determinado*. W *Consejo Episcopal Latinoamericano – CELAM. Universidad de Navarra Facultad de Derecho Canónico, Código de Derecho Canónico, edición bilingüe y anotada, Tomo II, a cargo del instituto Martín de Azpilcueta sexta edición revisada y actualizada*. Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra. S.A. (EUNSA).
- Conferencia Episcopal de Chile. 2006. *Legislación complementaria de la Conferencia Episcopal de Chile al Código de Derecho Canónico, 4a Edición, Marzo de 2006. Comentada por Mons. Juan Luis Ysern de Arce Obispo Emérito de Ancud*. Santiago de Chile: Librería Pastoral Conferencia Episcopal de Chile.
- Conferencia Nacional dos Bispos do Brasil. 1989. „Decreti generali della Conferenza episcopale, del 27 febbraio 1986 e del 30 ottobre 1986, riguardanti la legislazione complementare al codice di diritto canonico”. *Ius Ecclesiae* 1 (2): 767–779.
- Conferenza Episcopale del Paraguay. 1992. „Norme complementari al C.I.C. 1998”. *Ius Ecclesiae* 10 (1): 396–418.

- Conferenza Episcopale Italiana. 1983. „Atti ufficiali in applicazione del codice di diritto canonico”. Notiziario CEI 18 (7): 209–211.
- Congregatio pro Clericis. 1998. „Directorium pro ministerio et vita diaconorum permanentium *Diaconatus originem*” (22 februarii 1998). Acta Apostolicae Sedis” 90: 879–927. Tekst polski: Kongregacja ds. Duchowieństwa. 1998. *Dyrektorium o posłudze i życiu diakonów stałych Diaconatus originem*. Città del Vaticano: Typis Polyglottis Vaticanis.
- Congregatio pro Cultu Divino. 1987. „De dispensatione vel commutationibus quoad liturgias horarum”. Notitiae 249: 248–250.
- Congregatio pro Cultu Divino. 2001. „Responsa ad quaestiones circa obligationem persolvendi Liturgias Horarum”. Notitiae 3: 190–194. Tekst polski: Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2003. „Odpowiedzi na pytania dotyczące obowiązku odmawiania Liturgii Godzin”. Ruch Biblijny i Liturgiczny 56 (4): 285–289.
- Deutschen Bischofskonferenz. 1995. „Partikularnormen und Allgemeine. Dekrete der Deutschen Bischofskonferenz, Partikularnorm Nr. 4 der Deutschen Bischofskonferenz zu c. 276 § 2 n. 3 CIC. Stundengebet der Ständigen Diakone”. Oberhirtliches Verordnungsblatt für das Bistum Speyer. Herausgegeben und verlegt vom Bischöflichen Ordinariat Speyer 88(12): 527.
- Inghilterra e Galles. 1989. „Decreti generali della Conferenza episcopale riguardanti la legislazione complementare al codice di diritto canonico, pubblicati nel 1985 e nel 1986”. Ius Ecclesiae 1 (1): 359–364.
- Österreichische Bischofskonferenz. 1991. „Dekret über den Umfang des can. 276 § 2” (6 November 1990). Amtsblatt der österreichischen Bischofskonferenz 7 (6). Nr 2: 3.
- Paulus P.P. VI. 1971. „Constitutio Apostolica *Laudis canticum*” (1 novembris 1970). Acta Apostolicae Sedis 63: 527–535. Tekst polski: *Liturgia godzin*. 1982. T. 1. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum: 11–21.
- Sacra Congregatio pro Sacramentis et Cultu Divino. 1971–1972. „Institutio generalis de Liturgia Horarum”. Città del Vaticano: Typis Polyglottis Vaticanis. Tekst polski: *Ogólne wprowadzenie do Liturgii godzin*. 1982. T. 1. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum: 23–100.
- United States Conference of Catholic Bishops. 2004. *Complementary norms, Canon 276 § 2, nr 3. Permanent Deacons and the Liturgy of the Hours* (30 October 2004). (22.04.2020). <http://www.usccb.org/beliefs-and-teachings/what-we-believe/canon-law/complementary-norms/canon-276-2-3-priests-and-deacons-and-the-liturgy-of-the-hours.cfm>.

Literatura

- Bolesław Margański. 1984. „Historia kształtowania liturgii godzin”. W *Liturgia uświęcania czasu*. Red. Wacław Świeżawski, 13–23. Kraków: Wydawnictwo: Polskie Towarzystwo Teologiczne.
- Carlos Heredia. 1998. „El diaconado permanente en los recientes documentos Pontificios”. Anuario Argentino de Derecho Canónico 5: 197–217.

- Commissione teologica internazionale. 2003. *Il diaconato. Evoluzione e prospettive* (19 gennaio 2003). Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Constant Van de Wiel. 2000. *Het recht van de Kerk met betrekking tot handelingen van goddelijke eredienst, gewijde plaatsen en heilige tijden*. Leuven: Uitgeverij Peeters.
- Giangiaco Sarzi Sartori. 1993. „Celebrare la Liturgia delle ore (c. 1174). Commento a un canone”. *Quaderni di diritto ecclesiale* 6 (4): 422–440.
- Javier Otaduy. 2002³. Comentario al can. 276. W *Comentario exegético al Código de Derecho Canónico*. Red. Angel Marzoa, Jorge Miras, Rafael Rodríguez-Ocaña, 331–335. Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra. Eunsa.
- José Martín de Agar. 1992. „Estudio comparado de los decretos generales de las conferencias episcopales”. *Ius Canonicum*, 32 (63): 173–229.
- Józef Grochocki. 1952. „Z dziejów officium divinum”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 5: 53–68.
- Julio Manzanares. 1991. „De obligatione liturgiam horarum cotidie persolvendi”. *Notitiae* 27: 189–206.
- Luis Alessio. 1996. „La liturgia de las horas en el Código latino”. *Anuario Argentino de Derecho Canónico* 3: 233–246.
- Massimo Calvi. 1994. „Il diaconato permanente in Italia. Commenti alla normativa CEI”. *Quaderni di diritto ecclesiale* 7 (2): 201–211
- Massimo Calvi. 1996. „La produzione normativa della Conferenza Episcopale Italiana”. *Quaderni di diritto ecclesiale* 9 (4): 449–475.
- Mateusz Cyrklaff. 2018. „Obowiązek sprawowania liturgii godzin w Kościele”. *Studia Gdańskie* 43: 173–185.
- Matías Augé. 1997. *Liturgia. Historia. Celebración. Teología. Espiritualidad*. Barcelona: Centre de Pastoral Litúrgica.
- Rubén Leikam. 2000. „The Liturgy of the Hours in the Roman Rite”. W *Handbook for liturgical studies*. T.5: *Liturgical time and space*. Red. Anscar Chupungco, 59–78. Collegeville: The Liturgical Press.
- Stanisław Czerwik. 1980. „Liturgia godzin w życiu Kościoła”. *Studia Theologica Varsaviensia* 18 (2): 225–239.
- Van de Wiel Constant. 2000. *Het recht van de Kerk met betrekking tot handelingen van goddelijke eredienst, gewijde plaatsen en heilige tijden*. Leuven: Uitgeverij Peeters.
- Victor Pinto. 2001. „La obligatoriedad de la Liturgia de las Horas. Comentario a las «Respuestas» del 15.11.2000”. *Anuario Argentino de Derecho Canónico* 8: 285–290.
- Vincenzo Fagiolo. 1984. „La situazione del diritto particolare della Chiesa in Italia”. *Ius Canonicum* 24 (48): 571–606.
- Vincenzo Raffa. 1984. „L'Ufficio Divino: la «veritas horarum»”. *Notitiae* 20 (219): 624–643.

Wiesław Śmigiel. 2011. „Diakonat stały w Polsce – eksperyment czy przywrócenie właściwego i trwałego stopnia hierarchicznego w Kościele?”. *Roczniki Pastoralno-Katechetyczne* 58 (3): 349–361.

JERZY ADAMCZYK, prezbiter diecezji radomskiej, doktor habilitowany nauk prawnych w zakresie prawa kanonicznego. Wykładowca prawa kanonicznego w WSD w Radomiu; e-mail: ksjerzyad@wp.pl